

VII. IN MEMORIAM

Karol Jonca (1930-2008)

13 stycznia 2008 r. zmarł we Wrocławiu emerytowany profesor zwyczajny Uniwersytetu Wrocławskiego Karol Jonca, znakomity historyk prawa i doktryn polityczno-prawnych, politolog, badacz dziejów współczesnych Śląska i hitlerowskiej Rzeszy. Jego śmierć, choć stanowiła konsekwencję długiej choroby, przyszła niespodziewanie, w trakcie realizowania przez Profesora licznych i rozległych planów naukowych, pogrążając w smutku środowisko humanistów polskich.

Karol Jonca urodził się 13 września 1930 r. w Sławięcicach koło Koźła i do ostatnich dni swego życia czuł się bardzo mocno związany z rodzinnymi stronami. Ostatnie dwie książki – *Wielka Armia Napoleona w 1807 r. pod Koźłem* (Opole 2004) i *Dzieje Sławięcic do roku 1945* (Kędzierzyn-Koźle – Sławięcice 2007) – poświęcił właśnie tej swojej małej ojczyźnie. Pisał o niej również w wielu wcześniejszych tekstach, a tytuł Honorowego Obywatela miasta Kędzierzyn-Koźle z 2000 r., nadany Mu w 2002 r. tytuł Honorowego Obywatela Województwa Opolskiego oraz przyznana w tym samym roku Nagroda im. Wojciecha Korfańskiego sprawiły Mu – jak się wydaje – więcej satysfakcji niż wszystkie inne wyróżnienia, jakie stawały się Jego udziałem.

W Sławięcicach i Koźlu dokonana się rozpoczęta w 1937 r. edukacja Karola Joncy w szkole podstawowej. Po wejściu do miasta Armii Czerwonej w 1945 r. pracował przymusowo – pod nadzorem funkcjonariuszy radzieckich – w charakterze pomocnika maszynisty w Koźlu-Portcie, w 1950 r. ukończył naukę w miejscowym Liceum Ogólnokształcącym. W latach 1950-1954 studiował prawo na Uniwersytecie Wrocławskim, któremu dochował wierności do końca życia. Po złożeniu egzaminu magisterskiego rozpoczął błyskotliwą karierę naukową w seminarium nestora wrocławskich historyków prawa, profesora Seweryna Wysłoucha, zaś po jego śmierci w 1968 r. – we współpracy z Franciszkiem Ryszką. Obaj w równym stopniu ukształtowali jego terytorium badawcze. Od Wysłoucha przejął zafascynowanie historią Śląska, w szczególności historią społeczną tej ziemi; od Ryszki pochodziły impulsy do zainteresowania się dziejami Trzeciej Rzeszy. Oba nurty Karol Jonca potrafił zresztą z sobą udalnie połączyć; wiele jego tekstów to prace o roli Śląska w polityce hitlerowskich Niemiec.

Pierwsze publikacje Karola Joncy z lat pięćdziesiątych, noszące ślady tematyki preferowanej przez państwo w okresie tzw. przełomu metodologicznego w nauce, ale i deficytowej, poznawczo niedoinwestowanej, przy tym oparte na solidnych podstawach źródłowych i rzetelne w interpretacji, zostały podsumowane w monografii *Położenie robotników w przemyśle górniczo-hutniczym na Śląsku w latach 1889-1914*. Książka przyniosła Autorowi doktorat w 1958 r., została opublikowana w Wydawnictwach Uniwersytetu Wrocławskiego dwa lata później i spotkała się z uznaniem krytyki. Kontynuację badań nad historią społeczną Śląska wyrażała obszerna i wnikliwa rozprawa *Polityka socjalna Niemiec w przemyśle ciężkim Górnego Śląska 1871-1914* (1966), która była podstawą jego udanego przewodu habilitacyjnego.

Do badań nad historią Śląska w czasach przed pierwszą wojną światową Karol Jonca wracał jeszcze nieraz, najczęściej na łamach „Studiów Śląskich”, organu Instytutu Śląskiego w Opolu, których w latach 1969–1984 był zastępcą redaktora i redaktorem naczelnym. Pokłosiem tych badań pozostały m.in. fascynacje historią gospodarczą, teksty publikowane zarówno w formie analitycznych studiów źródłowych, lokowanych na łamach periodyków naukowych (zarys dziejów gospodarczych i społecznych Koźła, Strzelec Opolskich, studium o planach budowy dróg wodnych Odra–Dunaj i Odra–Wiśła, rozprawa o stosowaniu ustawodawstwa socjalnego w śląskim hutnictwie cynku przed pierwszą wojną światową), jak i w postaci opracowań syntetycznych, skryptów dla studentów i podręczników akademickich. Były to: *Historia gospodarcza Polski w zarysie do 1939 r.* (1984), *Dzieje gospodarcze Polski do 1939 r.* (1996), *Rozwój gospodarczy Polski do 1939 roku* (1 wyd. 2000). Badania nad historią gospodarczą i społeczną w wykonaniu Karola Joncy, choć zajmowały w Jego twórczości raczej miejsce uboczne, były wzorem sumienności warsztatowej i wnikliwości analitycznej. To cechy Jego pisarstwa, które stanowiły dobrą podstawę dla sukcesu dociekań nad głównym polem Jego naukowych pasji i badawczych inwestycji, jakimi były dzieje Niemiec w okresie panowania w nich faszystowskiego totalitaryzmu: ruch NSDAP i „ujednolicanie” kraju, polityka hitlerowska na Śląsku, idee narodowego socjalizmu, antysemityzm, problematyka obozowa, brunatne uniwersytety w Niemczech, postawy ludności polskiej – Ślązaków w czasie wojny, los Wrocławia w latach drugiej wojny światowej, ruch oporu przeciwko dyktaturze narodowych socjalistów w samej Rzeszy.

Pierwsze prace Karola Joncy z zakresu niemcoznawstwa odnosiły się do tragicznych dziejów Wrocławia w latach wojny. W 1962 r. podjął wspólnie z Alfredem Koniecznym kompleksowe badania nad dziejami oblężenia i kapitulacji tej skazanej wolą władców Niemiec na zagładę „twierdzy”. Kolejne rezultaty żmudnych poszukiwań autorzy ogłaszali w obszernych tomach: „*Festung Breslau*”. *Documenta obsidionis* (1962), *Upadek Festung Breslau* (1963), *Kronika dni oblężenia* (1964), *Festung Breslau in den Berichten eines Pfarrers – Paul Peikert* (1974). Były to bestsellery na rynku księgarskim, z których większość wznawiano wielokrotnie. Wstrząsająca w swej wymowie i pedantyczna warsztatowo dokumentacja była wciąż obudowywana i uzupełniana nowymi ustaleniami autorów, publikowanymi na łamach periodyków. Karol Jonca wprawiał w osłupienie swych niemieckich gości, których zawsze osobiście i z satysfakcją oprowadzał po odbudowanym mieście; wiedział wszystko o ludziach tamtych lat, znał niemal każde stanowisko ogniowe, potrafił odtworzyć przebieg frontów, doskonale rozpoznawał konflikty w niemieckim dowództwie, z pietyzmem dochodził do prawdy o ludności polskiej zamieszkującej tamten Wrocław.

Badania nad polityką hitlerowskich Niemiec wobec ludności Śląska zaprzętały umysł Karola Joncy przez całe twórcze życie. Bibliografię Jego prac w tej dziedzinie otwierała ważna monografia *Polityka narodowościowa Trzeciej Rzeszy na Śląsku Opolskim 1933–1940. Studium polityczno-prawne* (1970), która otworzyła Mu drogę do profesury. Pisał o aktywności hitlerowskich służb specjalnych w tym regionie, o śląskich formacjach SS, o roli opolskiego gestapo w penetrowaniu administracji prowincji, o eksterminacji polskich nauczycieli w powiatach Zawiercie i Blachownia, włączonych do rejencji opolskiej, o udziale śląskiej SS w przygotowywaniu agresji na Polskę, o postępującej brutalizacji polityki Niemiec wobec polskiej mniejszości, o narodowo-socjalistycznej polityce wobec Kościołów, o założeniach hitlerowskiej polityki ścigania obywateli sowieckich na Śląsku w czasie wojny, o instrumentalnym traktowaniu problemu ochrony mniejszości narodowych, o wysiedlaniu Niemców i osadnictwie ludności polskiej na obszarze Krzyżowa – Świdnica w pierwszych latach powojennych. Wiele w tych studiach wysiłku pionierskiego, troski o detal, dbałości o powiązywanie konkretnych działań z ogólnymi trendami polityki niemieckiej. Autor starał się o to, by przekonać czytelnika do swoich tez przez dokumentowanie wywodów. Wiele artykułów i rozpraw wydawano w połączeniu z edycją źródeł, co naturalnie uwiarygodniało komentarz. Taki

charakter miały publikacje obejmujące badanie akcji kryjącej się pod kryptonimem „noc i mgła” – zbrodnicego przedsięwzięcia z lat 1941-1944, polegającego na pozbawianiu wolności i wywożeniu w nieznaną głównie ludności żydowskiej z krajów Europy Zachodniej. Ich syntezą była wydana po francusku, wspólnie z Alfredem Koniecznym, monografia–dokument *Nuit et Brouillard* (1981).

Tu dotykamy kolejnego nurtu, stanowiącego ważną część bibliografii prac naukowych Karola Joncy, a mianowicie Jego badań nad antysemityzmem w hitlerowskiej Rzeszy. Z pasją śledził „prehistorię” prześladowań Żydów w „kraju poetów i myślicieli” – współpracował tu m.in. z zaprzyjaźnionym badaczem niemieckim Wernerem Jochmannem – próbował odpowiadać na pytanie o źródła i etapy niemieckiego – bo nie tylko hitlerowskiego – antysemityzmu, prezentował bogaty materiał o smutnym żniwie prześladowań, które miały na celu „ostateczne rozwiązanie” (Endlösung) kwestii żydowskiej. Ciekawie przedstawiał martyrologię Żydów wrocławskich. Unikatowa w literaturze światowej była tu wstrząsająca monografia – dokument zbrodni: *Noc krystalowa i casus Herschela Grynszpana*, której I wydanie ukazało się w 1992 r. i która od razu zajęła poczesne miejsce w naukowym obiegu.

Antysemityzm nie był oczywiście jedyną w opinii Karola Joncy konstrukcją składającą się na zbrodniczą rzeczywistość hitlerowskiego totalitaryzmu. Jako historyk doktryn politycznych i prawnych, kierownik Katedry tej dyscypliny na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Wrocławskiego, uważnie pochylał się nad mglistymi zasadami „narodowosocjalistycznego światopoglądu”, który praktykowanie zła nie tylko umożliwiał, ale też doń otwarcie zachęcał. Pisał o tzw. socjalistach z katedry w rozwijaniu idei państwa pomocy społecznej, o teorii „wielkiego obszaru” w krajach naddunajskich i bałkańskich, o ewolucji pojęcia państwa prawnego, o teoriach prawa natury w Niemczech, o decyzyonizmie Carla Schmitta, o uzasadnianiu przygotowań wojennych na Wschodzie, o koncepcji państwa wodzowskiego, o miejscu apologii wojny pośród zasad narodowo-socjalistycznego światopoglądu, o „ujednoczaniu” uniwersytetów. Były to wątki doniosłe, podnoszone w polskim piśmiennictwie rzadko; traktowane jako legitymizacja polityki terroru i zagłady całych narodów, wiernie uzupełniały zbrodniczy charakter faszystowskiego totalitaryzmu, choć nie stworzyły jego całościowego, spójnego konterfektu. W nawale prac Karol Jonca nie kończył studiów nad napoczętymi tematami; jego ruchliwy umysł wskazywał mu wciąż nowe perspektywy badawcze.

Wątkiem, który Autor drażył konsekwentnie i głęboko, był problem antyhitlerowskiego ruchu oporu. Szedł tu śladem, który zostawiali badacze niemieccy, z którymi współpracował przez dziesięciolecia, ale też miał swoje preferencje. Przez prawie trzydzieści lat pochylał się nad „Kręgiem z Krzyżowej” (Kreisauer Kreis), czyli nad tą grupą spiskowców, którzy zwrócili się przeciwko Hitlerowi w dwóch ostatnich latach wojny. Dokonywał starannych studiów biograficznych członków opozycyjnej grupy, poddawał rozbiorowi ich polityczny program, zastanawiał się nad motywami tkwiących w nim postulatów. Wstępnego podsumowania dokonana grupa dokonała w redagowanej przez siebie pracy zbiorowej z 1970 r.: *Studia nad antyhitlerowską opozycją w Trzeciej Rzeszy 1933-1945*. Z czasem przywódcą spiskowców z Krzyżowej, hr. Helmuth James von Moltke, zajął karty kilkudziesięciu prac Karola Joncy, który swego bohatera nie tylko podziwiał, ale i z jego programem w dużej mierze się identyfikował. Stąd do swoistej hipertropii w interpretacji tego programu nie było daleko, również do pomniejszania faktu, że arystokratyczna grupa z Krzyżowej bardziej walczyła z Hitlerem, który przestał gwarantować zwycięstwo, niż z narodowym socjalizmem. Intencje K. Joncy były jednak szlachetne: *Denken mit Moltke. Gedanken über Kreisau und Krzyżowa* (2003) oraz *Myśleć z Moltkem – na drodze do powstania Fundacji Krzyżowa dla Porozumienia Europejskiego* (II wyd. 2006) – dwie książki, które miały przyczynić się do polsko-niemieckiego pojednania, odzwierciedlały apogeum tego etapu w życiu i twórczości Karola Joncy, kiedy współpraca z powojennymi i ponownie zjednoczonymi Niemcami stawała się naczelnym imperatywem jego aktywności. Należał do członków Senatu Założycielskiego Europejskiego

Uniwersytetu Viadrina we Frankfurcie nad Odrą. Od 1993 r. prowadził na nim wykłady dla polskich i niemieckich studentów, a w 2001 r. został przez tę uczelnię wyróżniony godnością doktora *honoris causa*. Był członkiem założycielem Towarzystwa im. Edyty Stein oraz Fundacji Krzyżowa dla Porozumienia Europejskiego.

Do końca swoich dni nie rezygnował Karol Jonca z prowadzenia pracowitego, niezwykle ekstensywnego życia. Wciąż zaskakiwał nowymi tematami publikacji; dwa opasłe tomy: *Dekrety prezydenta Eduarda Beneša. Niemcy w czechosłowackiej doktrynie politycznej i prawnej z lat 1920-1945* (2005) oraz *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku w dokumentach niemieckiej dyplomacji* (2002) są tego najlepszym przykładem. Jeszcze jesienią 2007 r. rozsyłał nam dwudziesty dziewiąty tom „swoich”, założonych przez siebie w 1974 r., „Studiów nad faszyzmem i zbrodniami hitlerowskimi”. Do końca też – mimo pogarszającego się stanu zdrowia – brał czynny udział w krajowym i międzynarodowym życiu naukowym.

Będzie Go bardzo brakowało licznemu gronu Jego przyjaciół, kolegów, uczniów.

HENRYK OLSZEWSKI

Bibliografia prac naukowych Profesora Karola Joncy

1. Monografie, podręczniki, zbiory dokumentów

- Z bojowych tradycji wałbrzyskiego proletariatu* (wsp. z K. Popiołkiem i S. Sydorem), Wałbrzych 1957, ss. 64.
- Położenie robotników w przemyśle górniczo-hutniczym na Śląsku w latach 1889-1914*, Wrocław 1960, ss. 294.
- The destruction of Breslau*, Poznań 1961, ss. 33.
- „Festung Breslau” – Documenta obsidionis* (wsp. z A. Koniecznym), Wrocław–Warszawa 1962, ss. 332.
- Upadek „Festung Breslau”* (wsp. z A. Koniecznym), Wrocław 1963, ss. 291.
- Kronika dni oblężenia* (wsp. z A. Koniecznym) wyd. I, Wrocław 1964, ss. 168 (8 wydań w latach 1964-2005).
- Polityka socjalna Niemiec w przemyśle ciężkim Górnego Śląska 1871-1914*, Katowice 1966, ss. 248.
- Festung Breslau in den Berichten eines Pfarrers – P. Peikert* (wsp. z A. Koniecznym), Ossolineum – Union Verlag Berlin, wyd. I, 1966, ss. 303 (8 wydań w latach 1974-2000).
- Polityka narodowościowa Trzeciej Rzeszy na Śląsku Opolskim 1933-1940. Studium polityczno-prawne*, Katowice 1970, ss. 507.
- Hitlerowska policja polityczna na Śląsku w latach 1933-1945* (wsp. z A. Koniecznym), Warszawa 1970, ss. 28.
- Granica na Odrze i Nysie Łużyckiej w doktrynie polityczno-prawnej Niemieckiej Republiki Federalnej 1950-1970*, Wrocław 1970, ss. 19.
- Nuit et Brouillard* (wsp. z A. Koniecznym), Clavier 1981, ss. 581.
- Historia gospodarcza Polski w zarysie do 1939 roku* (skrypt ak.), Wrocław 1984, ss. 256.
- „Noc kryształowa” i casus Herschela Grynszpana*, Wrocław 1992, ss. 398 (wyd. II, Wrocław 1998, ss. 404).
- Dzieje gospodarcze Polski do 1939 roku*, Wrocław 1996, ss. 205.
- Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Wrocławskiego*, Wrocław 1996, ss. 108.
- Wysiedlenia Niemców i osadnictwo ludności polskiej na obszarze Krzyżowa–Świdnica (Kreisau-Schweidnitz) w latach 1945-1948. Die Aussiedlung der Deutschen und die Ansiedlung der polnischen Bevölkerung im Raum Krzyżowa–Świdnica (Kreisau-Schweidnitz) 1945-1948. Dokumentenauswahl mit Einleitung*. Pod red. K. Joncy i M. Maciejewskiego (wsp. M. Maciejewski, M. Marszał, K. Ruchniewicz, M. Sadowski, T. Scheffler), Wrocław 1997, ss. 632;
- Rozwój gospodarczy Polski do 1939 roku*, Wrocław, wyd. I, 2000, ss. 313; wyd. II, 2001.
- Monografia Miasta – Kędzierzyn-Koźle* (współautor), Opole 2001, ss. 463.
- Wojna polsko-sowiecka 1920 r. w dokumentach niemieckiej dyplomacji*, Wrocław 2002, ss. 616.
- Denken mit Moltke. Gedanken über Kreisau und Krzyżowa, Świdnica* 2003, ss. 37; wyd. II, Krzyżowa 2006, ss. 71.
- Myśleć z Moltkem – na drodze do powstania Fundacji Krzyżowa dla Porozumienia Europejskiego*, Świdnica wyd. I, 2003, ss. 37; wyd. II, Świdnica 2006, ss. 72.
- Wielka Armia Napoleona w kampanii 1807 r. pod Koźlem*, Opole 2004, ss. 95.
- Dekrety prezydenta Edvarda Beneša. Niemcy w czechosłowackiej doktrynie politycznej i prawnej z lat 1920-1945*, Wrocław 2005, ss. 158.
- Nieznana korespondencja Jana Szewczuka*, Warszawa 2005, ss. 23.
- Dzieje Sławięc do roku 1945, Kędzierzyn-Koźle – Sławięcice* 2007, ss. 176.

2. Studia i rozprawy

- Komasacja gruntów w Starym Koźlu w latach 1861-1878*, „Przegląd Zachodni” 1-2/1952, s. 245-260.
- Strajk na Górnym Śląsku w roku 1889*, „Studia Śląskie – Przegląd Zachodni” (zeszyt dodatkowy), Poznań 1952, s. 369-402.
- Antywojenny ruch robotniczy podczas I wojny światowej na tle położenia robotników na Śląsku*, [w:] *Konferencja Śląska IH PAN*, t. II, Wrocław 1954, s. 142-146.
- Rozwój przemysłu górniczo-hutniczego w Bytomiu i w regionie bytomskim*, [w:] *Dziewięć wieków Bytomia*, Katowice 1956, s. 223-275.
- Imigracja robotników polskich na Śląsk w końcu XIX i w początkach XX wieku*, „Studia Śląskie”, Seria nowa, nr 1/1958, s. 139-158.
- Dzieje klasy robotniczej w pracach Zakładu Historii Śląska IH PAN*, „Z pola walki”, nr 1/1958, s. 292-293.
- Ochrona pracy kobiet i robotników młodocianych w przemyśle górniczo-hutniczym na Śląsku w latach 1878-1914*, „Studia Śląskie” 2/1959, s. 61-87.
- Problem budowy kanału Odra-Dunaj w latach 1870-1914*, „Studia Śląskie” 3/1960, s. 7-28.
- Położenie robotników w przemyśle górniczo-hutniczym b. niemieckiej części Górnego Śląska 1918-1939*, „Zaranie Śląskie” 4/1960, s. 549-568.
- The destruction of „Breslau”. The final struggle of Germans in Wrocław in 1945*, „Polish Western Affairs” 2/1960, s. 306-366.
- Skazańcy czechosłowaccy we wrocławskich więzieniach gestapo w latach 1939-1945*, „Przegląd Zachodni” 5/1961, s. 81-87.
- Zburzenie miasta Wrocławia w 1945 r. w świetle nieznananych dokumentów*, „Studia Śląskie”, 5/1962, s. 77-118.
- Projekty budowy dróg wodnych Odra – Dunaj i Odra – Wisła w latach 1914-1945*, „Studia Śląskie” 6/1963, s. 183-223.
- Zarys dziejów gospodarczych i społecznych m. Koźla*, [w:] *Osiem wieków Koźla*, Opole 1963, s. 25-74.
- Zarys dziejów gospodarczych i społecznych Strzelec Opolskich*, [w:] *600 lat Strzelec Opolskich*, Opole 1963, s. 3-41.
- Udział niemieckiej policji w ściganiu radzieckich jeńców wojennych na Śląsku w 1941*, „Studia Śląskie” 7/1963, s. 295-322.
- Z problemów stosowania ustawodawstwa socjalnego w śląskim hutnictwie cynku przed I wojną światową*, „Studia Śląskie” 7/1963, s. 7-38.
- Niemiecki program tzw. pomocy dla wschodu w latach 1932-1936*, „Studia Śląskie”, nr 8/1964, s. 305-312.
- Z problemów adaptacji ludności na Śląsku w XX-leciu PRL* (wsp. z A. Koniecznym), [w:] *Sądownictwo na Dolnym Śląsku*, Warszawa 1966, s. 3-32.
- Początki opolskiego gestapo na tle przemian ustroju III Rzeszy 1933-1939*, „Studia Śląskie”, 10/1966, s. 79-100.
- Życie polskie w Raciborskiem w okresie międzywojennym* (wsp. z E. Kleinem i A. Koniecznym), [w:] *Szkice z dziejów Raciborza*, Katowice 1967, s. 133-162.
- Policja polityczna w systemie wewnętrznej administracji na Śląsku Opolskim 1936-1945*, „Studia Śląskie” 9/1967, s. 73-143.
- Himmlerowskie wytyczne do walki z ruchem oporu w Polsce a doświadczenia powstania styczniowego*, „Studia Śląskie” 11/1967, s. 349-365.
- O roli socjalistów z katedry w polityce socjalnej Niemiec*, [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis, Prawo XVIII*, Wrocław 1967, s. 107-123.
- Areszt ochronny pozasądowym środkiem walki z opozycją antyhitlerowską na Śląsku Opolskim 1933-1934*, „Studia Śląskie” 12/1967, s. 105-149.

- Udział śląskiej SS w przygotowaniu agresji hitlerowskiej na Polskę w 1939 r.*, „Kwartalnik Opolski” 4/1967, s. 5-13.
- Sprawa likwidacji polskich nauczycieli w powiatach Zawiercie i Blachownia włączonych do rejencji opolskiej*, „Studia Śląskie” 13/1968, s. 305-324.
- Zarys dziejów Strzelec Opolskich (do 1945 r.)*, [w:] *Ziemia strzelecka. Studia monograficzne*, Wrocław 1970, s. 51-86.
- Sylwetka naukowa Profesora Seweryna Wysloucha*, „Studia Śląskie” 13/1968, s. 11-16.
- Seweryn Wyslouch*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2/1968, s. 344-347.
- Ceskoslovenstí odsouzení ve vratislavských věznicích v letech 1940-1945*, „Slezský Sborník”, Opava 3/1970, s. 295-304 + tabele.
- Polityka hitlerowska na Śląsku. Przedmowa do wspomnień Marii Tkocz*, „Studia Śląskie” 17/1970, s. 201-210.
- Pogląd śląskiego działacza ludowego Arki Bożka na wygaśnięcie konwencji genewskiej w 1937 r.*, „Studia Śląskie” 19/1971, s. 409-439.
- Doktryna polityczna arystokratycznej opozycji antyhitlerowskiej na Śląsku 1940-1944. Spór wokół Kreisauer Kreis*, „Studia Śląskie” 20/1971, s. 149-172.
- Prawo w koncepcjach śląskiej opozycji antyhitlerowskiej. Kreisauer Kreis Helmutha J. von Moltke*, „Studia Śląskie” 21/1972, s. 135-154.
- Doktryna polityczno-prawna Trzeciej Rzeszy wobec problemów ochrony mniejszości na Śląsku*, „Przegląd Prawa i Administracji UWr”, Prawo 1/1972, s. 141-155.
- Teoria „prawno-międzynarodowego uporządkowania wielkiego obszaru” w krajach naddunajskich i bałkańskich*, „Történelmi Szemle”, Budapest 3/4-1973, s. 372-375.
- Stosowanie prawa i polityki narodowościowej Trzeciej Rzeszy wobec mniejszości polskiej w Niemczech. 1933-1939*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. I, Wrocław 1974, s. 3-26.
- Aux origines de la doctrine juridique de la Grande Allemagne*, „Revue de la Deuxième Guerre Mondiale”, Paris 96/1974, s. 1-12.
- Dzieje społeczno-gospodarcze Sławięcic*, „Ziemia Kozielska” 3/1974, s. 225-339.
- Francuscy i belgijscy więźniowie z akcji „Noc i mgła” na Dolnym Śląsku. (Uwagi w związku z artykułem J. de la Martinière’a „O deportowanych kobietach NN w Jaworze”)*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. II Wrocław 1975, s. 191-203;
- Forschungen zum Faschismus an der Universität Wrocław*, „Bulletin des Arbeitskreises „Zweiter Weltkrieg”, Berlin, nr 1/1976, s. 33-47.
- Ewolucja pojęcia „państwa prawnego” w niemieckiej doktrynie prawnej*, „Przegląd Prawa i Administracji UWr”, t. VII 1976, s. 213-228.
- Koncepcje narodowosocjalistycznego prawa w Trzeciej Rzeszy*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami hitlerowskimi*, t. III Wrocław 1977, s. 69-104.
- Prawno-międzynarodowe koncepcje Carla Schmitta. Z badań nad doktryną prawną Trzeciej Rzeszy*, „Przegląd Stosunków Międzynarodowych”, Opole 3/1977, s. 7-18.
- Realizacja dekretu „Noc i mgła”*, „Studia Śląskie” 32/1977, s. 167-201.
- Zbrodnie hitlerowskie w twierdzy wrocławskiej (styczeń-maj 1945 r.)*, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce”, nr 27/1977, s. 26-42.
- Problem ścigania zbrodni ludobójstwa Trzeciej Rzeszy w doktrynie niemieckiej opozycji antyhitlerowskiej 1942-1944*, [w:] *Norymberga nadal otwarty rozdział historii*, Warszawa 1978, s. 167-176.
- Streitfragen um den Kreisauer Kreis*, „Studia Historica Slavo-Germanica”, Poznań 7/1978, s. 105-117.
- Opozycja antyhitlerowska na Śląsku wobec hitlerowskich zbrodni ludobójstwa 1942-1944*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. IV Wrocław 1979, s. 73-86.
- Kościół ewangelicki na Śląsku wobec polityki rasistowskiej Trzeciej Rzeszy*, „Studia Śląskie” 35/1979, s. 35-94.

- Kościół ewangelicki w Trzeciej Rzeszy wobec ideologii narodowego socjalizmu w latach 1933-1939*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i zbrodniami Hitlerowskimi*, t. VI Wrocław 1980, s. 73-146.
- Relacje francuskich i bawarskich dowódców o potyczce pod Strugą-Szczawienkiem 15 maja 1807 r.*, „*Studia Śląskie*” 36/1979, s. 123-154.
- Die Theorie der völkerrechtlichen Grossraumordnung mit besonderer Berücksichtigung der Donau-Balkanstaaten*, [w:] *Osteuropa im zweiten Weltkrieg*, Budapest 1978, s. 125-129.
- Nationalsozialistische Kirchenpolitik in den eingegliederten Ostgebieten 1939-1945*, [w:] *Evangelische Akademie*, Berlin 1978, s. 20-33.
- Rola doktryny prawnej w przygotowywaniu agresji i ludobójstwa*, [w:] *Zbrodnie i sprawy. Ludobójstwo hitlerowskie przed sądem ludzkości i historii*, Warszawa 1980, s. 112-125.
- National Socialist Law in the Third Reich*, [w:] *Studies on Fascism and Hitlerite Crimes*, t. V, Wrocław 1980, s. 23-60.
- Noc kryształowa na Śląsku Opolskim na tle polityki antyżydowskiej Trzeciej Rzeszy*, „*Studia Śląskie*” 37/1980, s. 87-122.
- Wincenty Styś – historykiem naszego gospodarstwa*, [w:] *Prace naukowe Akademii Ekonomicznej* nr 175, Wrocław 1981, s. 39-44.
- Powstańcy śląscy przed Sądem Rzeszy 1923-1925*, „*Studia Śląskie*” 38/1981, s. 237-296.
- Opozycja antyhitlerowska i ruch oporu na Śląsku w czasie II wojny światowej*, „*Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*” 3/1981, s. 411-427.
- Ze studiów nad doktryną wojny i pokoju Helmutha von Moltke Starszego*, [w:] *Acta Universitatis Wratlaviensis – Historia* XXXVI 1981, s. 217-237.
- Polityka kościelna na obszarach włączonych do Trzeciej Rzeszy w świetle memoriałów kardynała Adolfa Bertrama 1939-1944*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. VII, Wrocław 1981, s. 143-166.
- Hitlerowska polityka ścigania obywateli radzieckich na Śląsku 1941-1945*, „*Dzieje Najnowsze*” 3/1981, s. 139-149.
- Prawowaja sistema faszistskogo gosudarstwa*, [w:] *Faszizm i antidemokratyczne reżimy w Europie*, Moskwa 1981, s. 37-38.
- Naród polski w koncepcjach politycznych okupanta hitlerowskiego 1939-1945*, [w:] *Studia z dziejów myśli politycznej w Niemczech*, Poznań 1982, s. 267-282.
- Założenia hitlerowskiej polityki kulturalnej i ich realizacja w stosunku do Polaków*, [w:] *Inter arma non silent Musae, Wojna i Kultura 1939-1945*, Warszawa 1982, s. 230-248.
- Dziennik śląski Ericha von dem Bacha-Zelewskiego*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. VIII, Wrocław 1982, s. 169-217.
- Kościół katolicki na Śląsku wobec problemu oznakowania niemieckich Żydów (1941 r.)*, „*Studia Śląskie*” 41/1983, s. 81-113.
- Ze studiów nad doktryną „wojny na dwóch frontach” Helmutha von Moltke Starszego 1871-1873*, „*Studia Śląskie*” 42/1983, s. 203-222.
- Trzecia Rzesza wobec problemu ochrony mniejszości narodowych 1933-1941*, [w:] *Rola mniejszości narodowych w rozwoju stosunków politycznych w Europie 1918-1945*, Poznań 1984, s. 407-418.
- Nationalsozialistisches Recht im besetzten Polen 1939-1945*, „*Polnische Weststudien*” 2/1984, s. 239-262.
- Wielka Armia Napoleona w kampanii 1807 r. pod Koźlem*, [w:] *Szkie Kędzierzyńsko-kozielskie*, t. I, Opole 1985, s. 9-76.
- Hitlerowska koncepcja „Führerstaat”*, [w:] *Faszyzm niemiecki z perspektywy półwiecza. Materiały i Studia*, Poznań 1985, s. 37-51.
- Schlesiens Kirchen zur Lösung der Judenfrage*, [w:] *Das Unrechtsregime. Festschrift für Werner Jochmann*, Hamburg 1986, s. 123-147.
- Doktryna polityczna i wojenna Helmutha von Moltke Starszego*, [w:] *Studia z najnowszej historii Niemiec i stosunków polsko-niemieckich*, Poznań 1986, s. 79-98.

- Etapy polityki rasistowskiej w Trzeciej Rzeszy*, „Dzieje Najnowsze” 3-4/1986, s. 165-194.
- Casus Herschela Grynszpana*, [w:] *Studia nad Faszyzmem Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. X Wrocław 1986, s. 65-111.
- Z badań nad rolą doktryny prawnej w przygotowywaniu hitlerowskiej agresji na Polskę w 1939 r.*, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce”, 32/1987, s. 29-35.
- Ze studiów nad tajną dyplomacją kanclerza Otto von Bismarcka*, [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis, Prawo CLIV*, Wrocław 1987, s. 83-106.
- Dziennik wojenny generała SS Ericha von dem Bacha. Fragmenty z lat 1941-1945*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. XI, Wrocław 1987, s. 217-259.
- Judenverfolgung und Kirche in Schlesien 1933-1945*, [w:] S. Jersch-Wenzel (Hrsg.) *Deutsche, Polen, Juden. Ihre Beziehungen von den Anfängen bis ins 20. Jahrhundert. Beiträge zu einer Tagung*, Berlin 1987, s. 211-227.
- „*Kreisauer Kreis*” *Helmutha Jamesa von Moltke*, [w:] *Z badań nad dziejami opozycji antyhitlerowskiej w Niemczech*, pod red. A. Czubińskiego, Poznań 1987, s. 99-117.
- Ze studiów nad myślą polityczną spiskowców z 20 lipca 1944 r. w Niemczech*, [w:] *Historia i współczesność*, Warszawa 1987, s. 255-285.
- Polska myśl prawnicza wobec ścigania i nie przedawnienia zbrodni hitlerowskich*, [w:] *Wyrok norymberski: sesja w 40. rocznicę*, Warszawa 1987, s. 45-61.
- Holocaust. La tragédie des Juifs en Silésie*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. XII, Wrocław 1987, s. 285-294.
- L'imprescriptibilité des crimes de guerre*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. XII, Wrocław 1987, s. 275-283.
- Aussenpolitische Perspektiven des „Kreisauer Kreises” aus polnischer Sicht 1935-1944*, „*Polnische Weststudien*” 1/1988, s. 3-19.
- Pogrom der „Kristallnacht” vom 9-10 November 1938*, „*Polnische Weststudien*” 2/1988, s. 245-275.
- The „Kristallnacht” pogrom against the background of the anti-Jewish Policy of the Third Reich*, „*Polish Western Affairs*” 2 1988, s. 245-275.
- Die Ideologie der Jugendarbeitsgemeinschaften in der Weimarer Republik*, [w:] *Chrześcijańin w społeczeństwie*, Wrocław 1989, s. 8-16.
- Pogrom niemieckich Żydów w „Nocy kryształowej” z 9-10 listopada 1938 r. na tle antyżydowskiej polityki Trzeciej Rzeszy*, „*Przegląd Zachodni*” 4/1989, s. 43-74.
- The foreign contacts of the Kreisau Circle in contemporary Polish opinion 1938-1945*, „*Polish Western Affairs*” 1/1989, s. 3-19.
- Spór niemiecko-polski o wysiedlenie Żydów z Trzeciej Rzeszy 1938-1939*, [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis Prace Prawnicze – Prawo CLXXXVI*, Wrocław 1990, s. 105-119.
- Ze studiów nad koncepcją wojny Adolfa Hitlera*, [w:] *Śląsk wobec wojny polsko-niemieckiej 1939 r.*, Wrocław 1990, s. 7-41.
- Jewish resistance to Nazi Racial Legislation in Silesia 1933-1937*, [w:] *Germans against Nazism*, London 1990, s. 77-86.
- Relacja anonimowego Żyda o zagładzie społeczności żydowskiej w Generalnym Gubernatorstwie*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskim* t. XIII, Wrocław 1990 s. 221-234.
- Z badań nad polityczną ideologią antyhitlerowska i techniką zamachowców z 20 lipca 1944 r. Reperkusje zamachu*, [w:] *Studia nad Faszyzmem Hitlerowskimi*, t. XIII, Wrocław 1990 s. 69-100,
- Hitlerowska polityka w inkorporowanej Austrii 1938 r.*, [w:] *Historia–Prawo–Polityka*, Warszawa 1990, s. 292-300.
- Dwa nurty ideologii antyhitlerowskiej w Trzeciej Rzeszy*, [w:] *Studia nad antyhitlerowską opozycją w Trzeciej Rzeszy 1933-1945*, praca zbiorowa pod red. K. Joncy, Warszawa 1990, s. 31-57.

- „*Nacht und Nebel*” – *Night and Fog*, [w:] *Encyclopedia of the Holocaust*, New York – London 1990, V. 3, s. 1030-1031.
- Die polnische Nation in der politischen Doktrin Hitlers. Das Polenbild zwischen Seeckt und Hitler*, [w:] *Manetel. Nürnberger Gespräche. Das Gesicht des zweiten Weltkrieges*, pod red. F. Schönlein, J. Wollenberg, J. Wyrozumski, Kraków–Nürnberg 1991, s. 169-254.
- Die Radikalisierung des Antisemitismus. Der Fall Herschel Grynszpan und die „Reichskristallnacht”*, [w:] *Deutschland zwischen Krieg und Frieden*. Hrsg. K.D. Bracher, P. Schwarz, M. Funke, Düsseldorf 1991, s. 43-55.
- Polska doktryna nieprzedawniania zbrodni hitlerowskich 1939-1984*, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich”, t. 33/1991, s. 33-61.
- Zagłada niemieckich Żydów na Górnym Śląsku 1933-1945*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2/1991, s. 219-249.
- „*Noc kryształowa*”. *Ze studiów nad nowoczesną techniką pogromu z 9-10 listopada 1938 r. w Trzeciej Rzeszy*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. XIV, Wrocław 1991, s. 195-218.
- Ustawa rządowa 3 maja 1791 r. – pierwszą konstytucją doby europejskiego Oświecenia*, „Kronika. Polskie Czasopismo w Norwegii”, nr 6/91, s. 14-17 oraz nr 7/1991, s. 22-26 + s. 54.
- Przemiany struktury społecznej Żydów w Trzeciej Rzeszy 1933-1945*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. XV, Wrocław 1992, s. 105-119.
- Der „Kreisauer Kreis” um Helmuth James von Moltke und der deutsche Widerstand aus polnischer Sicht 1940-1944*, [w:] *Deutscher Widerstand – Demokratie heute (Księga jubileuszowa dla prof. Hans-Adolfa Jacobsena)*, Bonn 1992, s. 275-292.
- Ewolucja doktryn prawa natury i prawa narodów w Republice Weimarskiej i Trzeciej Rzeszy 1919-1941*, „Przegląd Zachodni” 4/1992-93, s. 3-22.
- Kardynał Bertram wobec ideologii totalitarnych 1930-1945*, [w:] *Ludzie śląskiego Kościoła katolickiego*, Wrocław 1992, s. 87-104.
- Ze studiów nad ewolucją antysemityzmu w Niemczech (do 1914 r.)*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. XVI, Wrocław 1993, s. 5-29.
- Spory wokół „clama ne cesses” kardynała Adolfa Bertrama (1933-1945)*, [w:] *Kościół i społeczność – rewolucje-demokracje-totalitaryzmy*, Lublin 1993, s. 185-200.
- Ze studiów nad ideologią młodzieżowych wspólnot pracy Eugena Rosenstocka-Huessego*, [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis – Przegląd Prawa i Administracji*, t. 29/1993, s. 9-24.
- Polska we wczesnej myśli politycznej Helmutha v. Moltke Starszego*, [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis – Historia CXVI/1994*, s. 83-92.
- Deportacje niemieckich Żydów z Wrocławia w świetle relacji naocznych świadków 1941-1944*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. XVII, Wrocław 1994 s. 219-252.
- Niemcy między radykalizmem prawicy i lewicy*, „Zbliżenia – Polska – Niemcy” nr 2/3, Wrocław 1994, s. 15-21.
- The expulsion of Polish Jews from the Third Reich in 1938*, [w:] „*Polin*”. *Studies in Polish Jewry*, vol. 8/1994, s. 255-281.
- Stosunki polityczno-prawne Polska-RFN w świetle traktatów 1949-1992*, „Wieś i Państwo”, nr 3-4/1994, s. 301-314.
- Francja we wczesnej myśli politycznej Helmutha von Moltke starszego*, [w:] *Historia, Idee, Polityka. Księga dedykowana Profesorowi Janowi Baszkiewiczowi*, Warszawa 1995, s. 239-251.
- Wyrok śmierci Trybunału Ludowego w sprawie karnej przeciwko Helmuthowi Jamesowi hr. von Moltkemu z 11 stycznia 1945 r.*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi* t. XVIII, Wrocław 1995, s. 123-159.
- Niemcy – Polska – Europa w doktrynie politycznej „Kreisauer Kreis” Helmutha Jamesa von Moltke*, [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis, Prawo CCXLIV 1995*, s. 63-79.

- Schlesiens Juden unter nationalsozialistischer Herrschaft 1933-1945*, [w:] *Geschichte der Juden in Schlesien im 19. und 20. Jahrhundert*, Hannover 1995, s. 55-65.
- Zagłada śląskich Żydów w latach 1933-1945*, [w:] *Wach auf mein Herz und denke*, Berlin–Opole 1995, s. 317-329.
- Grundlagen der Beziehungen zwischen Polen und Deutschland*, [w:] *Wissenschaftliche Einrichtungen und Strukturentwicklung, Europa-Universität Viadrina*, Poznań 1995, s. 41-54.
- Internowanie polskich i radzieckich żołnierzy w Prusach Wschodnich podczas wojny w 1920 r.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1-3/1996, s. 283-295.
- Deportations of German Jews from Breslau 1941-1944 as Described in Eyewitness Testimonies*, „Yad Vashem Studies”, t. 25/1996, s. 275-316.
- Kardinal Adolf Bertram und die Behandlung der Judenfrage*, „Archiv für Schlesische Kirchengeschichte”, t. 34/1996, s. 133-151.
- Rozważania nad bezwarunkową kapitulacją Niemiec w maju 1945*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. XIX, Wrocław 1996, s. 41-59.
- Ziemie Zachodnie i Północne w polskiej ideologii politycznej XIX i XX wieku*, [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis Prawo CCLI* /1996, s. 191-205.
- Przestanki emigracji chłopów ze Śląska Opolskiego do Teksasu (1854-1857)*, [w:] *Studia Historyczne i Politologiczne*, Wrocław 1997, s. 47-66.
- The case of Herschel Grynszpan*, [w:] *Encyclopedia of the Holocaust*, Washington-London 1997.
- Zmienne interpretacje prawa natury*, [w:] *Przegląd Prawa i Administracji XXXIX*, Wrocław 1997 s. 9-24.
- Spory wokół doktryny wojennej i Fall Barbarossa*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. XX Wrocław 1997, s. 273-306.
- Die katholische Kirche Schlesiens in Opposition gegen ein totalitäres Regime 1933-1945*, [w:] *Widerstand und Verteidigung*, Bonn 1997, s. 39-50.
- Niemieckie Kościoły wobec polityki rasistowskiej NSDAP na Śląsku 1933-1945*, [w:] *Studia z historii państwa, prawa i idei. Prace dedykowane Profesorowi Janowi Malarczykowi*, pod red. A. Korobowicza i H. Olszewskiego, Lublin 1997, s. 123-139.
- Emigracja ze Śląska Opolskiego do Teksasu (1853-1857)*, „Studia Śląskie”, t. 57/1998, s. 43-88.
- Polski i niemiecki nurt konspiracji antyhitlerowskiej na Śląsku (1939-1944)*, [w:] *Dzieje Śląska w XX wieku w świetle badań młodych historyków z Polski, Czech i Niemiec*, Wrocław 1998, s. 161-173.
- Kierunki badań naukowych i nauczanie historii doktryn politycznych i prawnych na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Wrocławskiego* (wsp. M. Maciejewski), „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1/1998, s. 349-359.
- Redaktor Jerzy Giedroyc – twórca paryskiej kultury*, [w:] *Losy Polaków*, t. 2, Rzym 1998, s. 193-198.
- Zamach na Adolfa Hitlera z 20 lipca 1944 r. w relacji feldmarszałka Ferdinanda Schörnera*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. XXI, Wrocław 1998, s. 197-233.
- Schlesiens evangelische Kirche im Umbruch 1932-1934*, [w:] *Silesiographia*, hrsg. M. Weber, K. Rabe, Würzburg 1998, s. 447-462.
- Postawa Niemiec w czasie wojny polsko-sowieckiej 1920 r.*, „Zeszyty Historyczne – Instytut Literacki Paryż”, nr 127/1999, s. 3-25.
- Der Kreisauer Kreis und seine Grundsätze einer Bestrafung von Kriegsverbrechen 1942-1944*, [w:] *Das zertretene Recht wieder aufrichten*, Wrocław 1999, s. 28-47.
- Krag z Krzyżowej i jego koncepcja karania zbrodni wojennych 1942-1944*, [w:] *Przywrócić zdeptane prawo*, Wrocław 1999, s. 27-45.
- Nazistowska polityka „ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej”*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. XXII, Wrocław 1999, s. 229-284.
- Jak Niemcy oceniali w 1920 r. polskich dowódców*, „Zeszyty Historyczne – Instytut Literacki Paryż”, nr 128/1999, s. 167-175.

- Doktorat honoris causa Uniwersytetu Wrocławskiego*, [w:] *Jerzego Giedroycia doktoraty honoris causa*, Lublin 1999, s. 23-32.
- Polityka neutralności Niemiec w wojnie polsko-radzieckiej 1920 roku*, [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis Przegląd Prawa i Administracji*, t. XLIII, Wrocław 2000, s. 39-78.
- Spory o holocaust. Rzeczywistość czy mity?*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. XXIII, Wrocław 2000, s. 383-419.
- Spory o doktrynach ectectwennogo i pozitiwnogo prawa w period cozdania konstytucyji respubliki Polska*, [w:] *Problemy Konstytucjonalizmu*, Mińsk 2000, s. 211-220.
- Wojna i pokój w myśli politycznej Helmutha von Moltkego Starszego*, [w:] *Myśl polityczna od historii do współczesności*, Kraków 2000, s. 211-220.
- Doktryna i strategia Helmutha von Moltke – Starszego w bitwie pod Sadową w 1866 roku*, [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis Przegląd Prawa i Administracji*, Wrocław 2001, s. 37-50.
- Helmuth James von Moltke (1907-1945). Portret lidera opozycji*, [w:] *Śląsk w myśli politycznej i działalności Polaków i Niemców w XX wieku*. Praca zbior. pod red. D. Kisielewicz i L. Rubiszy, Opole 2001, s. 119-129.
- Kardynał Bertram a nazizm*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. XXIV, Wrocław 2001, s. 294-323.
- The Final Solution to the 'Jewish Problem' in the Silesian Province 1940-1945*, [w:] *Jews in Silesia*, edited by M. Wedziński and Janusz Szpyra, Cracow 2001, s. 159-171.
- Spory wokół doktryny prawa naturalnego w okresie powstania konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (1989-1997)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1/2002, s. 283-299.
- Czy zmierzch prawa natury? Niemieckie spory wokół prawa natury po II wojnie światowej*, [w:] *Doktryny polityczne i prawne u progu XXI wieku. Wybrane problemy badawcze*, pod red. M. Maciejewskiego i M. Marszał, Wrocław 2002, s. 383-404.
- Z badań nad emigracją ze Śląska Opolskiego do Teksasu*, [w:] *W klimacie śląskiej humanistyki*, Opole 2002, s. 167-185.
- Helmuth James und Freya von Moltke. Portraits einer Opposition*, [w:] *Polska-Niemcy. Nadzieja i zaufanie. Księga jubileuszowa na 80-lecie urodzin Prof. Mieczysława Tomali*, Warszawa 2002, s. 259-270.
- Gmina żydowska we Wrocławiu i martyrologia wrocławskich Żydów 1933-1945*, [w:] *Edyta Stein – patronka Europy*, Wrocław 2002, s. 105-120.
- Die jüdische Gemeinde in Breslau und das Martyrum der Breslauer Juden 1933-1945*, [w:] *Edith Stein – Schutzpatronin Europas*, Wrocław 2002, s. 311-323.
- Idee polityczne i społeczne profesora prawa Eugena Rosenstocka-Huessego*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 3/2002, s. 383-392.
- Der Breslauer Kardinal Adolf Bertram und das Dritte Reich*, [w:] *Kirche am Beginn des 3. Jahrhunderts. Beiträge der Kirche Schlesiens*, Münster 2002, s. 43-52.
- Służba Bezpieczeństwa w procesie realizacji polityki kościelnej Trzeciej Rzeszy (w 1941 r.)* (współautor P. Sosiński), [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. XXV, Wrocław 2002, s. 183-226.
- Sytuacja prawna mniejszości na polsko-niemieckim pograniczu śląskim po pierwszej wojnie światowej*, [w:] *Ludzie – idee – prawo. Wielokulturowość polskiego pogranicza*, Białystok 2003, s. 77-92.
- Indoktrynacja nazistowska w Uniwersytecie Wrocławskim w okresie Trzeciej Rzeszy*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. XXVI, Wrocław 2003, s. 379-392.
- Christ im Dritten Reich*, [w:] *Kirchen in Schlesien*, Wrocław 2003, s. 91-122.
- Emigracja z Ziemi Leśnickiej do USA w połowie XIX wieku*, [w:] *Osiem wieków Ziemi Leśnickiej*, Wrocław 2003, s. 227-253.
- Idee społeczno-polityczne Wojciecha Korfantego. Z badań nad źródłami poglądów*, [w:] *Prace Historyczne*, Wrocław 34/2003, s. 27-36.

- Spory wokół wielkiej księżnej Anastazji Romanow. Nieznane dokumenty z archiwum niemieckiego Auswärtiges Amt*, [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis Przegląd Prawa i Administracji*, Wrocław 2004, s. 219-236.
- Dylematy państwa i narodu w myśli politycznej Edmunda Jana Osmańczyka*, [w:] *Edmund Jan Osmańczyk. Dziennikarz – publicysta – parlamentarzysta we wspomnieniach bliskich i przyjaciół*, Opole 2004, s. 73-83.
- Ruch i indoktrynacja niemieckich narodowych socjalistów w Republice Czechosłowackiej*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. XXVII, Wrocław 2004, s. 123-146.
- Jüdisches Breslau im 20. Jahrhundert. Blüte, Zerstörung und Neubeginn*, [w:] *Zweiseelenstadt. Ein Else-Lasker-Schüler Almanach*, red. H. Jahn, Wuppertal 2004, s. 27-48.
- Emigracja ze Śląska Opolskiego do Teksasu*, [w:] *Panna Maria – 150 lat śląskiego osadnictwa w Teksasie*, Opole 2004, s. 15-46.
- Meandry polityki „aryzacji” mienia niemieckich Żydów w Trzeciej Rzeszy*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. XXVIII, Wrocław 2005, s. 123-146.
- „Giętka” dyplomacja kanclerza Otto von Bismarcka w dobie europejskiego pokoju zbrojnego 1872-1882*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Krystyna Matwijowskiego*, Wrocław 2006, s. 773-792.
- Ferdynand Römer*, [w:] *Wybitni prawnicy na przestrzeni wieków*, pod red. M. Marszala i J. Przygodzkiego, Wrocław 2006, s. 99-114.
- Tajna dyplomacja Trzeciej Rzeszy wobec formuły o „bezwarunkowej kapitulacji”*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. XXIX 2006, s. 159-181.

3. Recenzje

- (rec.) G. K. Anton, *Geschichte der preußischen Fabrikgesetzgebung bis zu ihrer Aufnahme durch die Reichsgewerbeordnung*, „Przegląd Historyczny”, Warszawa 3/1955.
- (rec.) *Pisma Piotra Pampucha*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, nr 4/1955.
- (rec.) *Problematyka historyczna na łamach zachodnioniemieckiego Unser Oberschlesien*, „Przegląd Zachodni”, nr 1/1957.
- (rec.) R. Maciejczek, *Badania średnich plac realnych w kopalniach węgla kamiennego Śląska Opolskiego w latach 1919-1944*, „Zaranie Śląskie”, nr 1/1961.
- (rec.) J. Jaros, *Historia kopalni „Król” w Chorzowie 1791-1945*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, nr 1/1963.
- (rec.) A. Brożek, *Kotazke imigrace*, „Śląski Kwartalnik historyczny Sobótka” nr 2/1963.
- (rec.) F. Biały, *Górnośląski Związek Przemysłowców Górniczo-Hutniczych*, „Zaranie Śląskie”, nr 1/1964.
- (rec.) B. Drewniak, *Początki hitlerowskiego ruchu na Pomorzu Zachodnim*, „Zapiski Historyczne”, Toruń nr 1/1965.
- (rec.) A. Brożek, *robotnicy spoza zaboru pruskiego w przemyśle na Górnym Śląsku*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, nr 4/1967.
- (rec.) J. Wyderkowski, *Po wrześniu był lipiec*, „Wiadomości”, nr 56/1971.
- (rec.) J. Pabisz, *Walka klasy robotniczej województwa śląskiego w okresie wielkiego kryzysu gospodarczego*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, nr 3/1973.
- (rec.) M. Podkowiński, *W kręgu Hitlera*, „Nowe Książki”, nr 1, nr 10/1976 s. 15-17.
- (rec.) M. Zmierczak, *Ideologia liberalna w II Cesarstwie Francuskim*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, nr 4/1979, s. 223-227.
- (rec.) C. Luczak, *Polityka ekonomiczna Trzeciej Rzeszy w latach drugiej wojny światowej*, „Studia Historica Slavo-Germanica”, t. XIII, Poznań 1984, s. 279-283.
- (rec.) E. Jaeckel, J. Rohwer, *Der Mord an den Juden im Zweiten Weltkrieg*, „Przegląd Zachodni”, nr 5/6 1985.

- (rec.) *W. Laqueur, R. Breitmann, Der Mann der das Schweigen brach, M Frankfurt M.–Berlin 1986*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, nr 3/1987, s. 522-526.
- (rec.) *J. Hillesheim, Hitlers Schwester Paula Wolf und das Dritte Reich, Berlin 1992*, „Przegląd Zachodni”, nr 4/1994, s. 185-188.
- (rec.) *J. Walk, Die Jüdische Zeitung für Ostdeutschland 1924-1933*, „Zbliżenia” nr 2/1995 s. 96-98.
- (rec.) *Karl Liedke, „...aber politisch unerwünscht. Arbeitskräfte aus Osteuropa im Land Braunschweig 1880 bis 1939, Braunschweig 1993*, „Przegląd Zachodni”, nr 3/1995, s. 175-178.
- (rec.) *Bibliographie der Tarnschriften 1933 bis 1945*, wyd. H. Gittig, München – New York – Providence – London – Paris 1996, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, nr 3-4/1997 s. 446-448.
- (rec.) *J. Tomaszewski, Preludium zagłady. Wygnanie polskich Żydów z Niemiec 1938 r.*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego”, nr 3/1999, s. 85-87.
- (rec.) *Briefe an Freya von Moltke*, [w:] *Brücken schlagen*, München 2004, s. 44-48.

4. Prace redakcyjne

- Studia nad antyhitlerowską opozycją w Trzeciej Rzeszy 1933-1945*, praca zbiorowa pod red. K. Jocy, Warszawa 1990, s. 581.
- „Studia Śląskie”, t. 16, Opole 1968 – „Studia Śląskie”, t. 43, Opole 1984.
- Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. I, Wrocław 1974 – t. XXIX, Wrocław 2007.

5. Inne wybrane prace

- W płonącym Wrocławiu* (wsp. z A. Koniecznym), „Odra”, 3/1961, s. 7-16.
- Ostatnie dni „Festung Breslau”*, „Odra”, 5/1965, s. 9-20.
- Kapitulacja „Odra”* 5/1975, s. 11-31.
- Od Sedanu do Marny*, „Odra”, 6/1978, s. 20-28.
- Polscy ulani w potyczce pod Szczawieniem w maju 1807 r.*, „Wiadomości”, Wrocław grudzień 1980 – styczeń 1981, s. 39-44.
- Uciezka gauleitera*, „Przekrój” nr 1978 z 8.5.1983.
- Polska między Niemcami a Rosją. Rozważania na tle traktatów niemiecko-polskich*, „Zbliżenia”, nr 2/3 1992, s. 16-34.
- Starania o historyczne uznanie zasług Helmutha Jamesa von Moltke i jego „Kreisauer Kreis”*, [w:] *Fundacja Krzyżowa dla Porozumienia Europejskiego*, Wrocław 1993, s. 6-7.
- Bemühungen um eine historische Würdigung Helmuth James von Moltke und des Kreisauer Kreises*, [w:] *Stiftung Kreisau für europäische Verständigung*, Wrocław 1993, s. 5-6.
- Żydzi na Górnym Śląsku*, „Zbliżenia”, nr 3/1993, s. 151-153.
- Politische und staatsrechtliche Voraussetzungen für deutsch-polnische Zusammenarbeit*, „Zbliżenia”, nr 2/1993, s. 50-59.
- Niemcy i Polska w myśli politycznej Kreisauer Kreis*, „Odra”, nr 12/1994, s. 124-129.
- Eine Leitfigur, aber keine Kämpfernatur. Kardinal Bertram in Opposition gegen ein totalitäres Regime*, „Der Gemeinsame Weg”, nr 4/1995, s. 16-20.
- Ostatni lot gauleitera*, „Odra”, nr 5/1995 s. 2-7.
- Inferno*, „Odra”, nr 5/1995, s. 8-12.
- Viadrina*, [w:] *Opolskie Towarzystwo Kulturalno-Oświatowe*, Opole 1995, s. 99-103.
- Die schlesische Toleranz hat nicht geholfen. Der Untergang der schlesischen Juden nach 1933*, „Der gemeinsame Weg”, nr 83/1996 s. 5-7.

- Ziemie zachodnie i Północne Polski w najnowszej myśli politycznej (do 1945 r.)*, [w:] *Wrocław i Ziemie Zachodnie w perspektywie 50-lecia 1945-1995. Sprawozdanie Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego* nr 50/1996, s. 93-96.
- Hitleriana*, „Odra”, nr 9/1997, s. 33-37.
- Polska we wspomnieniach Hansa-Dietricha Genschera*, „Zbliżenia” nr 3/18/1998, s. 5-13.
- Jerzego Giedroycia wizja Polski*, „Odra”, nr 10/1998, s. 21-24.
- Dziedzictwo prawdy*, „Zbliżenia” nr 2/1998, s. 129-134.
- Profesor dr Franciszek Ryszka zmarł w Warszawie 31 marca 1998 r.*, „Odra”, nr 2/1998, s. 174.
- Pro memoria. Franciszek Ryszka 1924-1998*, „Kwartalnik Historyczny”, nr 4/1998, s. 172-174.
- Laudacja na uroczystość nadania Jerzemu Giedroyciowi godności doktora honoris causa Uniwersytetu Wrocławskiego 18 maja 1998 r.*, [w:] *Rocznik Stacji Naukowej PAN w Paryżu*, t. 2, Paryż 2000, s. 18-25.
- Człowiek, który uratował honor Kościoła ewangelickiego*, „Zbliżenia”, nr 2/2000, s. 123-125.
- 25 haseł do *Encyklopedii Wrocławia*, Wrocław 2000.
- Rückblick eines Gründungsmitgliedes „von drüben”*, [w:] *10 Jahre Europa-Universität Viadrina*, Frankfurt /Oder 2001, s. 50-57.
- Wrocławski kardynał Bertram a nazizm*, „Odra”, nr 4/2001, s. 11-18.
- Wrocławski kardynał Adolf Bertram wobec Trzeciej Rzeszy. Milczenie biskupów?*, „Tygodnik Powszechny”, nr 7 z 18.02.2001.
- Das Ende der belle époque in Wrocław*, „Aufbau”, New York, nr 11 z 24.05.2001.
- Laudacja profesorowi Janowi Baszkiewiczowi*, „Przegląd Uniwersytecki Uniwersytetu Wrocławskiego”, nr 11/2003, s. 20-22.
- Wprowadzenie do t. I wyboru studiów Franciszka Ryszki* *Historia-polityka-państwo*, Toruń 2003.
- Promocja „Wyboru studiów Franciszka Ryszki na Uniwersytecie Warszawskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, Poznań 2003, s. 442-446.
- Doktorat honoris causa Uniwersytetu Wrocławskiego dla profesora Jana Baszkiewicza*, „Państwo i Prawo”, 1/2004, s. 111.
- Jan Baszkiewicz – Iuris doctor honoris causa Uniwersytetu Wrocławskiego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, z. 1/2004, s. 397-398.

W bibliografii pominięto drobne teksty publikowane na łamach prasy codziennej lub tygodników, jak też teksty o charakterze publicystycznym.

Zestawił:
TOMASZ SCHEFFLER (Wrocław)

Jerzy Wisłocki (1928-2008)

Dnia 28 kwietnia 2008 r. zmarł prof. zw. dr hab. Jerzy Wisłocki, przez blisko 35 lat związany pracą naukową, dydaktyczną i organizacyjną z Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; długoletni dyrektor Biblioteki Kórnickiej PAN; historyk państwa i prawa, archiwista, wydawca i działacz społeczny.

Urodził się 6 października 1928 r. w Rzeszowie. Dzieciństwo spędził w Przemyślu, gdzie Jego ojciec Józef, legionista, major WP, był szefem kadr X DOK, od 1938 r. zatrudniony w Wojskowym Instytucie Naukowo-Oświatowym w Warszawie, we wrześniu 1939 r. ewakuowany do Rumunii, walczył później w armii gen. Władysława Andersa.

Wybuch wojny zastał Go z matką Michaliną, z domu Wojciechowska, i siostrą we Lwowie. Uprzedzeni przed aresztowaniem i niechybną deportacją zdążyli szczęśliwie 1 maja 1940 r. przekroczyć granicę Generalnego Gubernatorstwa i zamieszkali u rodziny w Rzeszowie. Tu ukończył szkołę podstawową i w 1943 r. podjął pracę jako pomocnik montera w Elektrowni Miejskiej. W marcu 1944 r. został przyjęty do Armii Krajowej. Po wyzwoleniu przez kilka miesięcy ukrywał się, w obawie przed aresztowaniem, w lasach jasielskich. Po ustaniu zagrożenia wrócił do Rzeszowa, gdzie rozpoczął naukę w szkole średniej, którą ukończył maturą w liceum humanistycznym im. K. Morawskiego w Przemyślu w 1948 r. Jeszcze w tym roku przeniósł się na stałe do Poznania, „ściągnięty” przez brata Stanisława, wybitnego po wojnie dyrygenta, który organizował tu Filharmonię Poznańską, aby podjąć studia ekonomiczne na ówczesnym Wydziale Prawno-Ekonomicznym Uniwersytetu Poznańskiego. Po zlikwidowaniu tego kierunku studiów w 1949 r. został przeniesiony na studia prawnicze, łącząc naukę z dorywczą pracą zarobkową jako referent w Cukrowni Gniezno, a następnie w Państwowym Przedsiębiorstwie Robót Komunikacyjnych Nr 10 w Poznaniu.

Studia ukończył w czerwcu 1952 r., przedkładając pracę magisterską poświęconą przemysłowi drzewnemu miasta Poznania w XVIII w. Była ona owocem uczestnictwa w seminarium wybitnego historyka gospodarki prof. Jana Rutkowskiego, a po jego śmierci – ówczesnego docenta Janusza Deresiewicza.

Po uzyskaniu dyplomu usiłował znaleźć pracę. Złożył podania do sądu, a nawet do prokuratury, spotykając się z odmową. Doc. Janusz Deresiewicz starał się dla Niego o asystenturę w Katedrze Historii Gospodarczej na UAM, a później w UMCS w Lublinie – bezskutecznie. Dzielił los dzieci oficerów byłej armii „sanacyjnej”, zaliczonych do „obcych klasowo”, dla których droga kariery zawodowej była bardzo utrudniona lub wręcz zamknięta. Niespodziewanej pomocy udzielił Mu prof. Zdzisław Kaczmarczyk, proponując zatrudnienie w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Poznaniu, którego dyrektorem był wówczas dr Kazimierz Kaczmarczyk, ojciec profesora. Z dniem 1 stycznia 1953 r. podjął tu pracę jako organizator i kierownik pracowni mikrofilmowania zbiorów archiwalnych. Miał w tej dziedzinie, technice jak na owe czasy bardzo nowoczesnej, spore doświadczenie, które nabył jeszcze w latach 1944-1945 jako fotoreporter Urzędu Wojewódzkiego w Rzeszowie, a w 1948 r. na polecenie prof. Jana Rutkowskiego jako wolontariusz uruchomił w Katedrze Historii Gospodarczej pracownię mikrofilmów w Coll. Philosophicum przy ul. Matejki. Kilka miesięcy po zatrudnieniu w archiwum zawarł w dniu 7 listopada w Cieplicach Śląskich związek małżeński z Krystyną, z domu Niciporzewska, z którego 25 lipca 1955 r. narodził się syn jedynek – Krzysztof, obecnie dr hab., inżynier, zatrudniony w Politechnice Poznańskiej.

Rok 1956 przyniósł ważne zmiany w Jego życiu. Po wydarzeniach Poznańskiego Czerwca, w trakcie których został aresztowany na trzy miesiące pod zarzutem uprawiania „szteptanej propagandy”, szczęśliwie po dwóch dobach zwolniony dzięki osobistej interwencji brata Stanisława u ówczesnego ministra spraw wewnętrznych Władysława Wichy, na fali chwilowej

„odwilży” realnych kształtów nabrało Jego zatrudnienie na poznańskim Uniwersytecie. Skorzystal z propozycji prof. Gerarda Labudy i 1 października 1956 r. został mianowany asystentem, od 1 stycznia 1958 r. starszym asystentem, w Katedrze Historii Polski na Wydziale Filozoficzno-Historycznym. Z dniem 1 września 1958 r. został przeniesiony na równorzędne stanowisko do Katedry Historii Gospodarczej, a następnie 1 grudnia 1960 r. do kierowanej przez profesora Z. Kaczmarczyka Katedry Historii Państwa i Prawa Polskiego na Wydziale Prawa UAM. Odtąd przez ponad 30 lat pozostawał związany z tym Wydziałem, przechodząc kolejne szczeble kariery naukowej i uniwersyteckich stanowisk. Od 1 grudnia 1963 r. uzyskał etat adiunkta, po obronie 19 listopada tego roku rozprawy doktorskiej poświęconej organizacji prawnej poznańskiego rzemiosła w XVI i XVII w. W dniu 1 kwietnia 1969 r. został mianowany docentem. Na habilitację przyszło jednak czekać kilka lat, na co swój wpływ miała długotrwała i dokuczliwa choroba oczu, a przede wszystkim zasadnicza zmiana obszaru zainteresowań naukowych, wymagająca tworzenia od podstaw nowego warsztatu badawczego. Habilitował się 27 października 1977 r. na podstawie pracy *Konkordat polski z 1925 r. Zagadnienia prawnopolityczne*. Już jako pracownikowi Polskiej Akademii Nauk, uchwałą Rady Państwa z 11 lipca 1985 r., nadano Mu tytuł profesora nadzwyczajnego, a 31 lipca 1995 r. został mianowany na stanowisko profesora zwyczajnego.

W okresie zatrudnienia na Wydziale zajmował wiele stanowisk w administracji uniwersyteckiej. W latach 1964-1965 był zastępcą kierownika Zawodowego Studium Administracji. W 1964 r. pełnił funkcję kierownika naukowo-dydaktycznego punktu konsultacyjnego w Szczecinie, a w latach 1965-1972 w Koszalinie, w zakresie zaocznych studiów prawniczych. Od 19 maja 1965 do 31 sierpnia 1981 r. organizował działalność Wydawnictwa Naukowego UAM, początkowo jako sekretarz w Komitecie Wydawnictw UAM, od 1 kwietnia 1974 r. pełnomocnik Rektora ds. rozwoju małej poligrafii, a od 1 września 1975 r. w charakterze pełnomocnika Rektora ds. wydawnictw i poligrafii. Od 1 września 1980 do 31 sierpnia 1981 r. pełnił obowiązki dyrektora Instytutu Historii Państwa i Prawa. Splot różnych, trudnych osobistych doświadczeń z lat 1980-1981 spowodował, iż w 1982 r. podjął brzemienne w skutkach decyzję. Z dniem 1 czerwca objął stanowisko dyrektora Biblioteki Kórnickiej PAN. Nie zerwał jednak więzi z Wydziałem. Do dnia 31 sierpnia 1990 r. pozostawał zatrudniony w wymiarze pół etatu, prowadząc seminarium magisterskie, wykład kursowy i monograficzny.

Aktywności kojarzonej przede wszystkim z Uniwersytetem Poznańskim towarzyszyła niezwykle szeroka i dynamiczna działalność w towarzystwach naukowych. Od października 1956 r. współorganizował poznański oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego, piastując w nim kolejno funkcje skarbnika, sekretarza, wiceprezesa i przez kilka kadencji prezesa. Od 1964 r. był przez wiele lat członkiem Zarządu Głównego PTH. Spektakularny sukces na tej niwie odniósł w 1983 r., gdy jako główny organizator Powszechnego Zjazdu Historyków w Poznaniu, w warunkach stanu wojennego, wbrew zaleceniom władz, które nakazały ograniczenie jego liczebności do 600 osób, przyjął 1700 historyków, zapewniając im zakwaterowanie, wyżywienie i nieskrępowaną dyskusję w salach obrad. W uznaniu zasług w 1999 r. na Powszechnym Zjeździe Historyków we Wrocławiu otrzymał godność członka honorowego PTH. Z działalnością w PTH od 1972 r. łączył funkcję członka Zarządu Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk i do 1990 r. redaktora głównego wydawnictw PTPN. Uderza fakt, iż w działalności w towarzystwach naukowych chyba najwięcej energii poświęcał pracy wydawniczej. Pierwsze doświadczenia w tej dziedzinie zbierał jeszcze w okresie studiów, gdy jako członek Koła Naukowego Studentów Wydziału Prawa UP w 1949 r. zajmował się drukowaniem skryptów z wykładów, w czym Koło nawiązywało jeszcze do międzywojennej tradycji. W latach 1958-1969 był sekretarzem redakcji wydawanego przez PTH czasopisma „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”. Jeśli do tego dodać stanowisko redaktora głównego wydawnictw PTPN oraz, przede wszystkim, funkcje w Wydawnictwie Naukowym UAM, to uprawniony wydaje się wniosek, iż w latach 60. i 70. Jerzy Wisłocki był głównym wydawcą

dla wielkopolskiego środowiska naukowego, spychając w cień renomowane Wydawnictwo Poznańskie. Swoje zainteresowania tą formą działalności kontynuował jeszcze w latach 90., gdy po powołaniu z dniem 1 lipca 1987 r. na stanowisko kierownika Zakładu Badań nad Polonią Zagraniczną PAN w Poznaniu, zainicjował założenie periodyku „Sprawy Narodowościowe. Seria nowa”, współredagując z K. Kwaśniewskim pierwsze 10 tomów tego czasopisma z lat 1992-1996.

Objęcie z dniem 1 czerwca 1982 r. stanowiska dyrektora Biblioteki Kórnickiej PAN otwierało nowy rozdział w Jego życiu. Jako dziesiąty z kolei szef tej zasłużonej placówki naukowej i kulturalnej wyróżnił się spośród swoich poprzedników ogromem dokonań. Ujawnił w tym czasie nieprzeciętne zdolności menedżerskie, które umiejętnie łączył z wcześniej zdobytym doświadczeniem w zakresie wydawnictw oraz fascynacją nowoczesną techniką elektroniczną. Obejmując posadę w trudnym politycznie okresie i zastając w nienajlepszej kondycji bazę materialną Biblioteki, podjął kroki naprawcze, które miały przyczynić się do zwiększenia jej dochodów własnych. Na ich efekty nie trzeba było długo czekać. Już w 1983 r. prawdziwą sensacją na rynku księgarskim okazały się wydane przez Bibliotekę reprinty, a następnie opracowany przez Profesora, wspólnie z Ryszardem Marciniakiem i Stanisławem Potockim, popularny herbarz kórnicki, sprzedane w nakładzie liczącym wiele tysięcy egzemplarzy. Dzięki talentom organizacyjnym i szerokim kontaktom w znaczący sposób zwiększył zewnętrzne źródła finansowania kierowanej przez Niego instytucji. Wszystko to umożliwiło podjęcie, na nienotowaną dotąd skalę, inwestycji, remontów, renowacji i konserwacji obejmujących nie tylko zamek w Kórniku, ale i Pałac Działyńskich w Poznaniu. Lista tych dokonań jest bardzo długa, wymienimy tylko najważniejsze. W latach 1984-1987 położono blachę miedzianą na dachu zamku; w 1988 r. wybudowano zbiornik bezodpływowy, który zasadniczo zmienił klasę czystości wody w fosie otaczającej zamek; w latach 1995-1996 zainstalowano w zamku ogrzewanie gazowe, a następnie wyremontowano i udostępniono zamkowe przyziemie. W 1998 r. ukończono realizowaną przez wiele lat budowę magazynów bibliotecznych o powierzchni blisko 2000 m²; w rok później zakończono remont kapitalny tzw. Klaudynówki. Równoległe postępowała renowacja Pałacu Działyńskich, przywracająca mu architektoniczną świetność. Działalności tej towarzyszyły pionierskie osiągnięcia Profesora w unowocześnianiu Biblioteki Kórnickiej, jako założyciela w 1990 r. Centrum Elektronicznych Tekstów Historycznych i wydawcy pierwszych w naukach historycznych źródeł na dyskach kompaktowych. Komputeryzując zbiory, wprowadził Bibliotekę Kórnicką w XXI w. Prawdziwym ukoronowaniem Jego kórnickiej działalności było doprowadzenie do uchwalenia przez Sejm RP ustawy przywracającej Fundację „Zakłady Kórnickie”, z majątkiem 4200 ha gruntów rolnych, poprzedzone kilkuletnimi staraniami o jej restytucję.

Z dniem 1 września 2000 r. Profesor przeszedł na emeryturę. W powszechnej opinii Jego zasługi, zwłaszcza dla Biblioteki Kórnickiej, są trudne do przecenienia. W dniu 11 listopada tego roku w Pałacu Namiestnikowskim w Warszawie prezydent A. Kwaśniewski wręczył Mu Krzyż Komandorski Orderu Odrodzenia Polski z Gwiazdą. Nie zerwał więzi z Biblioteką. Aż do 2006 r. pełnił społecznie obowiązki przewodniczącego jej Rady Naukowej.

Dorobek naukowy Profesora pod względem ilościowym nie jest może imponujący, ale jakościowo znaczący. Jego zainteresowania naukowe ewoluowały, począwszy od badań nad okresem późnego feudalizmu i historii gospodarczej, stosunków między państwem a Kościołem katolickim w Polsce w XX w., po okres kórnicki, w którym podjął pionierskie prace poświęcone elektronicznej edycji źródeł historycznych. Zadebiutował w 1955 r. tekstem przedstawiającym działalność emisariuszy Chmielnickiego w Wielkopolsce w 1651 r., zawierającym treści daleko wychodzące poza sformułowanie tytułu. Na podstawie bogatych danych archiwalnych, po raz pierwszy wprowadzonych do obiegu naukowego, zarysował sytuację wsi wielkopolskiej w połowie XVII w. W następnym roku opublikował źródłowy artykuł o walce z najazdem szwedzkim w Wielkopolsce w latach 1655-1656, z bardzo interesującym aneksem

w postaci obszernej zapiski miejskiego pisarza kaliskiego o sytuacji w tym mieście i jego ob-
jęciu w czasie najazdu. Innej problematyki dotyczył odkrywczy artykuł o tłokach pieczę-
tanych cechów jako źródle kultury materialnej. Badając dzieje organizacji cechowej, jako pierw-
szy w literaturze zwrócił uwagę na tłoki pieczętne jako źródło ikonograficzne dużej wagi dla
dokładnego odtworzenia narzędzi pracy i wyrobów rzemiosła XV-XVI w. Badania nad dziejami
rzemiosła uwieńczyła rozprawa doktorska poświęcona organizacji prawnej poznańskiego
rzemiosła w XVI i XVII w. Monografia ta w ocenie recenzentów została uznana za jedną z naj-
lepszych prac z dziejów rzemiosła oraz problematyki ustrojowo-prawnej miast polskich. Bada-
nia archiwalne dały jeszcze plon w postaci wydania (wspólnie z S. Nawrockim) obszernego
tomu inwentarzy mieszczkańskich z lat 1528-1635, zawierającego wybrane z ksiąg miejskich
Poznania 415 spisów majątkowych sporządzanych przy różnych okazjach (spadki, darowizny,
opisy mienia itd.), stanowiących bardzo ważne źródło dla badań zarówno kultury materialnej,
jak i stopnia zamożności ówczesnego mieszczaństwa.

Po doktoracie zaznaczył się zasadniczy zwrot zainteresowań J. Wisłockiego w kierunku
najnowszej historii państwa i prawa Polski. Wyjaśniając to w grudniu 1968 r., pisał: „Zmianę
swoich zainteresowań naukowych wiąże z podjętymi zajęciami z najnowszej historii Polski na
Zawodowym Studium Administracji. Od 1964 r. zacząłem się przygotowywać do tworzenia
zupełnie nowego warsztatu naukowego, w którym tylko w małym stopniu mogłem wykorzy-
stać swój dotychczasowy dorobek. Podjęcie nowej problematyki badawczej wiązało się
z moim osobistym przekonaniem o jej większej przydatności społecznej. Zaczęłem się intere-
sować stosunkami między państwem a Kościołem katolickim w Polsce, koncentrując się nad
konkordatem z 1925 r.” I choć decyzja ta była trudna, a nawet ryzykowna, okazała się nad wy-
raz trafna.

Prace Jerzego Wisłockiego o polskich konkordatach XX w. przyniosły Mu rozgłos nie
tylko w świecie naukowym, ale i w opinii publicznej, przysporzyły też zdeklarowanych prze-
ciwników Jego poglądów. O pierwszej z tych prac, poświęconej prawno-politycznym zagad-
nieniom konkordatu z 1925 r., wybitny znawca przedmiotu prof. Michał Pietrzak w konkluzji
swej recenzji, opublikowanej w 1978 r. na łamach „Czasopisma Prawno-Historycznego”, pi-
sał: „Wśród opracowań historycznoprawnych poświęconych stosunkom między Kościołem
rzymskokatolickim a państwem polskim w okresie międzywojennym praca J. Wisłockiego
wyróżnia się licznymi walorami. Zaliczyć do nich należy bogatą bazę materiałową, wysoki
poziom analizy szczegółowej, porównawcze traktowanie problematyki konkordatowej, traf-
ność a jednocześnie rzetelność wyciąganych wniosków i formułowanych ocen, jasny i kla-
rowny styl. Przyszłym badaczom będzie niezwykle trudno tę problematykę wzbogacić i po-
głębić”. Podobne opinie zawierały liczne recenzje pióra innych autorów, a ich swoistym
podsumowaniem było przyznanie Autorowi w 1978 r. prestiżowej nagrody tygodnika „Poli-
tyka”. Kolejna rozprawa z tego cyklu, poświęcona zagadnieniom prawno-ekonomicznym
układu z 1925 r., zatytułowana *Uposażenie Kościoła i duchowieństwa katolickiego w Polsce
1918-1939*, ma pionierski charakter, nie tylko w polskiej, ale i światowej literaturze. Na pod-
stawie akt archiwalnych proveniencji państwowej i kościelnej Autor przedstawił niezwykle
złożony mechanizm finansów Kościoła katolickiego w II RP, owiany dotąd mgłą tajemnicy.
Wnioski wynikające z tych badań, wskazujące na ekonomiczne korzyści, jakie na podstawie
konkordatu uzyskał polski Kościół i duchowieństwo, wywołały żywą dyskusję i gorącą pole-
mikę nie tylko na łamach periodyków naukowych, ale i prasy codziennej. Do problematyki
konkordatowej powrócił Profesor po kilkunastu latach w związku z podpisaniem przez polski
rząd nowego konkordatu ze Stolicą Apostolską w lipcu 1993 r. Jako jeden z pierwszych pu-
blicznie wystąpił z zasadniczą krytyką jego postanowień. Swoje stanowisko zawarł w książce
Konkordat polski 1993. Tak czy nie?, w której przeprowadził analizę tekstu tego układu, po-
równując jego treść z projektem odrzuconej przez Watykan konwencji z 1988 r., konkordatem
polskim z 1925 r. i konkordatem włoskim z 1984 r. Przypominając o naszych doświadcze-

niach we wzajemnych stosunkach w dwudziestoleciu międzywojennym, zarzucał autorom układu z 1993 r., iż poczynili zbyt daleko idące ustępstwa na rzecz Kościoła. Postulował uzupełnienie konkordatu o protokół dodatkowy lub klauzule interpretacyjne. W burzliwej dyskusji trwającej aż do ratyfikacji tego układu w 1998 r., konsekwentnie bronił swego stanowiska w licznych wywiadach prasowych, publikacjach, m.in. na łamach paryskiej „Kultury”, referatach i ekspertyzach dla Sejmu RP.

Wielką zasługą Profesora Jerzego Wisłockiego jest stworzenie od podstaw w Poznaniu liczącego się już dziś w kraju ośrodka badań nad prawem wyznaniowym i historią stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi. Już w 1976 r. zainaugurował na Wydziale Prawa i Administracji UAM wykłady monograficzne z prawa wyznaniowego, zawierające także omówienie wybranych instytucji prawa kanonicznego. Tym samym przywrócił sięgającą początków działalności Wydziału w 1919 r. tradycję wykładów z prawa kościelnego, usuniętego z programu studiów prawniczych w 1949 r. Jego zajęcia cieszyły się ogromną popularnością wśród studentów, skupiając audytorium liczące nieraz ponad 300 osób. Wypromował blisko 250 magistrów i 18 doktorów. Pozostawił na poznańskim Wydziale swoich uczniów, których naukowy rozwój pozwoli być może w przyszłości urzeczywistnić Jego wielkie marzenie – utworzenie katedry prawa wyznaniowego.

Z kórnickim okresem w życiorysie Profesora wiąże się fascynacja nowymi technikami edycji źródeł historycznych. U schyłku lat 80. podjął pracę nad zasadami tworzenia bazy elektronicznych źródeł historycznych oraz możliwościami wykorzystywania nowej techniki w badaniach historycznych. Zorganizował w Bibliotece Kórnickiej Pracownię Genealogiczną, w której przeprowadzano prace eksperymentalne nad zastosowaniem różnych programów do przeszukiwania źródeł. Dzięki temu wykształcił się pięcioosobowy zespół pracowników, który stanowił kadre dla zorganizowanego w 1990 r. Centrum Elektronicznych Tekstów Historycznych. Impulsem dla tej działalności było pozyskanie przez Bibliotekę bezcennych materiałów do dziejów szlachty wielkopolskiej, spuścizny prof. Włodzimierza Dworzaczka. Udostępnienie tych zbiorów (około 300 tys. regestrów z ksiąg sądowych Wielkopolski od XV do XVIII w.) było możliwe tylko przy zastosowaniu najnowszej techniki. Mozolne ich opracowanie oraz edycja na dysku CD ROM to wielki przełom w polskiej genealogii. Owocem tych prac były wydane przez Profesora, wspólnie z A. Bieniaszewskim i R. Prinke, dyski kompaktowe: „Teki Dworzaczka” i „Elity polityczne Polski XVI-XVIII w.”, a ponadto wydawnictwa źródłowe: „Genealogia szlachty wielkopolskiej XV-XX w.” i wspólnie z prof. Henrykiem Olszewskim diariusze z sejmów 1764 i 1793 r.

Odszedł Uczony potrafiący publicznie bronić swoich nie zawsze popularnych poglądów, znakomity organizator i wydawca, ujmujący bezpośrednio i życzliwością w kontaktach z ludźmi. Pozostawił spuściznę, dzięki której na zawsze pozostanie w naszej pamięci.

KRZYSZTOF KRASOWSKI (Poznań)

Bibliografia publikacji Profesora Jerzego Wislockiego

1955

O działalności emisariuszy Chmielnickiego w Wielkopolsce w 1651 r., Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza, Poznań 1955, T. I, z. 1, s. 35-49.

1956

Cechowe tłoki pieczętne jako źródło kultury materialnej, Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza, Poznań 1956, T. II, z. 1, s. 235-242.

Walka z najazdem szwedzkim w Wielkopolsce w latach 1655-56, Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza, Poznań 1956, T. II, z. 2, s. 53-78.

Rec. C. Łuczak, *Przemysł spożywczy miasta Poznania z XVIII wieku*, Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza, Poznań 1956, t. I, z. 2, s. 305-310.

Rec. G. Labuda, *Kalendarz poznański z połowy XVII wieku jako źródło ikonograficzne do dziejów wsi*, Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza, Poznań 1956, t. I, z. 2, s. 304-305.

Rec. A. Mączak, *Sukiennictwo wielkopolskie XIV-XVII wieku*, Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych 1956, T. 17, s. 260-263.

1957

Działalność Poznańskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego za r. 1956, Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza, Poznań 1957, T. III, z. 2, s. 329-331.

Sprawozdanie z dyskusji nad wydawnictwem „Dziesięć wieków Poznania”, Kronika Miasta Poznania, 1957, R. 25, nr 3/4, s. 109-119.

1958

Wielkopolska w świetle źródeł historycznych (współ z W. Jakóbczykiem, J. Stoińskim, A. Czubińskim, Z. Kulejewską i B. Miśkiewiczem), Poznań 1958, ss. 439.

Plan badań nad dziejami Poznania, Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza, Poznań 1958, T. IV, z. 1, s. 508-510.

Działalność Poznańskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego za r. 1957, Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza, Poznań 1958, T. 4, z. 2, s. 441-443.

1959

Rec. B. Bętkowska, J. Bieniarzówna, *Inwentarze ruchomości ubogiego mieszczaństwa krakowskiego w pierwszej połowie XVII wieku*, Studia Źródłoznawcze 1959, T. 4, s. 199-200.

1960

Działalność Poznańskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w 1959 r., Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza, Poznań 1960, T. VI, z. 2, s. 449-454.

Grudziński Andrzej Karol L. Grzymała, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* 1960, T. 9, z. 40, s. 42-43.

Grudziński Zygmunt, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* 1960, T. 9, z. 40, s. 49.

Rec. W. Czapliński, *Ruchy ludowe w 1651r.*, Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza, Poznań 1960, t. IV, z. 1, s. 300;

Rec. J. Kazimierski, *Nowe materiały do ruchu ludowego w Wielkopolsce w 1651 roku*, Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza, Poznań 1960, T. VI, z. 1, s. 512-514.

Rec. *Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza, T. I: 1955, T. 5: 1959*, Sprawy Oświaty i Kultury Województwa Poznańskiego 1960, s. 244-246.

1961

Inwentarze mieszczańskie z lat 1528-1635 z ksiąg miejskich Poznania (przygotowanie do druku wspólnie ze Stanisławem Nawrockim), Poznań 1961, ss. 636.

Recenzje pracy: W. Ochmański, *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, T. 23, 1961, s. 202-207.

A. Sucheni-Grabowska, *Studia Źródłoznawcze*, T. 7, 1962, s. 151-155.

J. Wiśniewski, *Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza*, T. VII, 1962, z. 1, s. 349-353;

Gurowski Rafał h. Wczele, [w:] *Polski słownik biograficzny* 1961, T. 9, z. 41, s. 170-171.

1962

Gniezno: przewodnik po mieście i okolicy, (pod red.), Poznań 1962, ss. 87.

Działalność Poznańskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w 1960 r., *Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza*, Poznań 1962, T. VII, z. 1, s. 421-423.

Działalność Poznańskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w 1961 r., *Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza*, Poznań 1962, T. VII, z. 2, s. 407-410.

Zadania nauczycieli w zakresie upowszechnienia dziejów regionu wielkopolskiego, *Sprawy Oświaty i Kultury Województwa Poznańskiego* 1962, s. 26-28.

1963

Organizacja prawna poznańskiego rzemiosła w XVI i XVII wieku, *Prace Wydziału Prawa UAM* nr 9, Poznań 1963, ss. 114.

Recenzja pracy: J. Mazurkiewicz, *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, T. 27, 1965, s. 219-221.

1964

Kształtowanie socjalistycznego Gniezna, [w:] *Dzieje Gniezna*, pod red. J. Topolskiego, Poznań 1964, s. 730-754.

Gniezno. Przewodnik po mieście i okolicy (pod red.), wydanie 2 popr. i uzupełn., Poznań 1964, ss. 90.

1965

Rec. C. Łuczak, *Życie gospodarczo-społeczne w Poznaniu w 1815-1918*, *Nurt* 1965, Nr 5, s. 29.

1967

Rec. *Konkordate seit 1800. Originaltext und deutsche Übersetzung der geltenden Konkordate. Zusammengestellt und bearbeitet von dr. jur. Lothar Schöppe*, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 1967, T. 19, z. 2, s. 230-232.

Rec. A. Cszimadia, *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy – korszakban* (Rozwój stosunków prawnych i ich realizacji między państwem węgierskim a kościołami w okresie rządów Horthyego), *Czasopismo Prawno-Historyczne* 1967, T. 19, z. 2, s. 232-233.

1968

Habilitacja dr Zofii Kulejewskiej-Topolskiej [nt. *Struktura prawna aglomeracji osadniczej Poznania od XV do końca XVIII wieku*], *Czasopismo Prawno-Historyczne* 1968, T. 20, z. 1, s. 258-259.

1969

Polityka konkordatowa Watykanu wobec granic państw i prowincji kościelnych w latach 1919-1945, [w:] *Kościół katolicki wobec węzłowych problemów Polski w wieku XIX i XX*, Warszawa 1969, s. 265-289.

1971

- Rec. J. Szilling, *Polityka okupanta hitlerowskiego wobec Kościoła katolickiego 1939-1945*, Czasopismo Prawno-Historyczne 1971, T. 23, z. 2, s. 259-260.
- Rec. L. Trzeciakowski, *Kulturkampf w zaborze pruskim*, Czasopismo Prawno-Historyczne 1971, T. 23, z. 2, s. 256-258.
- Rec. W. Maisel, *Wilkierze poznańskie*, cz. I-III, Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych, 1971, T. XXXII, s. 189-191.

1977

- Konkordat polski z 1925 roku. Zagadnienia prawno-polityczne*, Prace Wydziału Prawa UAM nr 87, Poznań 1977, ss. 295.
- Recenzje pracy: J. Osuchowski, Państwo i Prawo 1978, R. XXXIII, z. 11, s. 136-139.
- S. Balicki, Życie i Myśl 1978, nr 12, s. 135-137.
- M. Pietrzak, Czasopismo Prawno-Historyczne 1978, T. XXX, z. 2, s. 265-268.
- A. Sadownik, Argumenty nr 15 (1034) z dnia 9.04.1978 r.
- S. Kiryłowicz, Posłannictwo 1978, nr 3-4, s. 167-173.
- Dyskusja w „Polityce” nr 36 (1122) z dnia 3.09.1978 r. (T. Jędruszczyk, J. Topolski, F. Ryszka, J. Bardach).
- C. Lechicki, Chrześcijanin w Świecie 1980, nr 2, s. 134-136.
- M. Pietrzak, Acta Poloniae Historica, 1980, t. 41, s. 293-295.
- Z. Zieliński, Kwartalnik Historyczny 1980, nr 2, s. 483-491.
- J. Żarnowski, Dzieje Najnowsze 1980, R. XII, nr 3, s. 219-222.
- Polemika J. Wisłocki, Kwartalnik Historyczny 1980, nr 2, s. 483-491.

1978

- Konkordaty jako umowy międzynarodowe „sui generis”*, [w:] *Polska i świat*, praca zbiorowa pod red. H. Olszewskiego, Poznań 1978, s. 599-605.
- Kapitulne elekcje biskupów w Wielkopolsce i na Pomorzu po 1821 r.*, Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza, Poznań 1978, T. XIII, z. 1, s. 205-214.
- Rec. R. Marek, *Kościół rzymsko-katolicki wobec ziem zachodnich i północnych*, Czasopismo Prawno-Historyczne 1978, T. 30, z. 2, s. 272-274.

1980

- Uwagi na temat tożsamości Kościoła katolickiego*, Kwartalnik Historyczny 1980, R. LXXXVII, zesz. 2, s. 483-491.

1981

- Uposażenie Kościoła i duchowieństwa katolickiego w Polsce 1918-1939*, Prace Wydziału Prawa UAM nr 103, Poznań 1981, ss. 338.
- Recenzje pracy: S. Balicki, Życie i Myśl 1984, nr 4, s. 88-91.
- M. Horoszewicz, Argumenty 1981, nr 33, s. 15.
- Rec. J. Ciągwa, *Wpływ centralnych organów Drugiej Rzeczypospolitej na ustawodawstwo śląskie w latach 1922-1939*, Czasopismo Prawno-Historyczne 1981, T. 33, z. 2, s. 169-171.

1982

- Rec. *Informationes. Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych*, T. 1: 1976, T. 2: 1980, Czasopismo Prawno-Historyczne 1982, T. 34, z. 1, s. 198.

1984

- Polska-Watykan. Stosunki dyplomatyczne w latach 1919-1945*, „Polityka”, nr 8 z 25.02.1984 r., s. 1, 10-14.

Watykan – Niemcy – Polska, „Przegląd Tygodniowy”, nr 38 z 16.09.1984 r., s. 10.
Łacinnicy – grekokatolicy – prawosławni, „Nurt”, nr 9/1984, s. 12-14 i nr 10/1984, s. 11-13.

1987

Co łaska? Finanse Kościoła katolickiego w Polsce, „Polityka” 1987, nr 1, s. 6.

1988

Herby rycerstwa polskiego na zamku w Kórniku (współ z R. Marciniakiem i S. Potockim),
T. 1 [A-M] Kórnik 1988, ss. 560; T. 2 [N-Z] Kórnik 1988, s. 561-1136.

1992

„Sprawy Narodowościowe” (red. nauk. współ z K. Kwaśniewskim), PAN Zakład Badań Narodowościowych, Seria nowa, Poznań 1992-1996, t. 1-11.

1993

Biblioteka Kórnicka w latach 1982-1992, Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej, Kórnik 1993, z. 23, s. 233-263.

Konkordat Polski 1993. Tak czy nie?, Poznań 1993, ss. 240.

Recenzje pracy: K. Dopierała, *Życie i Myśl* 1994, nr 4, s. 55-60.

W. Góralski, *Przegląd Powszechny* 1994, nr 2.

F. Siemieński, *Dziś* 1994, nr 7, s. 5-9.

1994

Wątpliwości wobec konkordatu, Państwo i Prawo 1994, nr 7/8, s. 13-18.

Ocena odpowiedzi ministra spraw zagranicznych na pytania Komisji Nadzwyczajnej do sprawy Ratyfikacji Konkordatu, ekspertyza dla Sejmu RP z dnia 8.12.1994.

Ocena projektu zmian ustaw okołokonkordatowych przedstawionej przez URM, ekspertyza dla Sejmu RP z dnia 15.12.1994.

Kościół na etacie, „Wprost”, nr 50 z dnia 11.12.1994.

1995

Znaczenie konkordatu dla ustroju politycznego RP, ekspertyza dla Sejmu RP z dnia 3.03.1995.

Deklaracja Komisji Wspólnej, ekspertyza dla Sejmu RP z dnia 9.05.1995.

Błędy konkordatu, ekspertyza dla Sejmu RP z dnia 11.09.1995.

Dlaczego konkordatu nie należy ratyfikować, ekspertyza dla Sejmu RP z dnia 27.09.1995.

Teologia faktów dokonanych, „Wprost”, nr 14 z dnia 2.04.1995.

Nikogo nie czynić obcym we własnej ojczyźnie, „Wprost” z dnia 27.10.1995.

Kościół katolicki i podatki, „Polityka” z dnia 2.08.1995.

1996

Spuścizna Włodzimierza Dworzaczka (współ z A. Bieniaszewskim i R.T. Prinke), Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej, Kórnik 1996, z. 24, s. 169-182.

Biskup wojsk polowych jako funkcjonariusz państwa, ekspertyza dla Sejmu RP z dnia 20.09.1996.

1997

Teki Dworzaczka. Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów szlachty wielkopolskiej XV-XX w. [Dokument elektroniczny] (kier. nauk.), Biblioteka Kórnicka, Kórnik 1997, dysk optyczny.

Centrum Elektronicznych Tekstów Historycznych, [w:] *Historia i komputery*, red. B. Ryszewski, Toruń 1997, z. 2, s. 9-22.

Konkordat a polska racja stanu, „Kultura” Paryż 1997, nr 592/593, s. 114-122.

1998

Kasa zamiast tacy: jak finansowano Kościół w Polsce, „Polityka” 1998, nr 25, s. 70-71.

1999

Pieniądze proboszczów, „Przegląd Tygodniowy” 1999, nr 9, s. 16.

Pontyfikat milczenia, „Przegląd Tygodniowy” 1999, nr 44, s. 17.

2001

Diariusze sejmowe 1764 i 1793. Dokument elektroniczny (współredaktor), [w:] *Elity polityczne Polski XVI-XVIII w.* (pod red.), Biblioteka Kórnicka PAN Centrum Elektronicznych Tekstów Humanistycznych, Poznań 2001, dysk optyczny.

2002

Źródła elektroniczne – nowe możliwości badawcze, [w:] *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*, T. 7. *Księga pamiątkowa ku czci profesora Bogdana Lesińskiego*, pod red. J. Matuszewskiego, T. Kubickiego, Łódź 2002, s. 283-287.

2003

Rec. Prawo polityczne Rzeczypospolitej Polskiej 1918-1939. Wybór źródeł. Oprac. W. Sudnik, *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 2003, T. 55, z. 1, s. 472-474.

Kościół katolicki i podatki, „Dziś” 2003, nr 6, s. 47-52.

Opracowała:

MAŁGORZATA MATERNIAK-PAWŁOWSKA (Poznań)

